

z której zresztą *de facto* nie dowiadujemy się właściwie nic o zapowiadanych w tytule aspektach społecznych funkcjonowania irańskiej jazdy, mimo że – podkreślmy raz jeszcze – sugeruje to tytuł pracy. Dokładne, ale nie zawsze potrzebne, historyczno-artystyczne analizy płaskorzeźb rozciągają wstęp książki do prawie osiemdziesięciu stron. Wprawdzie wszystkie opisy są niezwykle szczegółowe i sporządzone zgodnie z zasadami opisu dzieła sztuki, ale w niektórych przypadkach pojawia się pytanie o sens ich zamieszczenia. Podobnie rzecz ma się z doбором ilustracji. Zwracają także uwagę kwestie merytoryczne w głównej części narracji, dokładnie już zanalizowane powyżej. Podsumowując, uznaję, że wszyscy zainteresowani wschodnią polityką Rzymu i Iranem Sasanidów powinni tę pracę przeczytać choćby ze względu na ogrom kwerendy i erudycję autora. Opisane niedopatrzienia sprawiają jednak, że pracę należy czytać niezwykle uważnie i podchodzić z dystansem do niektórych zamieszczonych przez autora informacji i tez.

Tomasz Sińczak (Toruń)

**Wołodmyr Pyłypenko, *W obliczu wroga.*
Polska literatura antyturska od połowy
XVI do połowy XVII wieku, tłum.
Piotr Tafiłowski, Wydawnictwo Napoleon V,
Oświęcim 2016, ISBN 978-83-65495-26-6, ss. 192**

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2016.022>

Omawiana książka Wołodmyra Pyłypenki jest polskim tłumaczeniem pozycji wydanej w 2014 roku w Kijowie¹. Wcześniej publikacje

¹ V. Pilipenko, *Pered licem voroga: pol'ska antiturska literatura seredini XVI–seredini XVII st.*, Kiiiv 2014, ss. 231.

tego autora również koncentrowały się wokół zagadnień związanych z publicystyką XVI–XVII wieku². Częściowo za współautora polskiego wydania *W obliczu wroga...* uznać można tłumacza. Piotr Tańkowski bowiem nie tylko podjął się zadania przekładu książki, ale zaopatrzył polskie wydanie w komentarz oraz, co najistotniejsze, w wielu miejscach uzupełnił bibliografię i przypisy.

W książce autor zdecydował się poruszyć interesującą problematykę publicystyki antytureckiej okresu od połowy XVI wieku do połowy XVII wieku. Jak wskazuje w przedmowie, jego głównym zadaniem była analiza utworów pod kątem „interpretacji przyczyn, natury i sposobów” uniknięcia przez Królestwo Polskie, a później Rzeczpospolitą Obojga Narodów, zagrożenia tureckiego i tatarskiego³. Badania nad turcykami W. Pyłypenko uznał za ważne dla zrozumienia mentalności społeczeństwa polskiego w XVI–XVII wieku, gdyż, zdaniem autora, utwory te odzwierciedlały wartości, lęki i przekonania epoki, a samo zagrożenie tureckie było wówczas organicznym składnikiem świata⁴. Z opinią W. Pyłypenki można by się było zgodzić, gdyby analiza utworów wiązała się z próbą zbadania źródła inspiracji nowożytnych pisarzy, czego autor niestety się nie podjął. Tymczasem problem, na ile pobudką i natchnieniem do powstawania turcyków było rzeczywiste poczucie zagrożenia, na ile natomiast zachęta ze strony króla czy innych sił politycznych, którzy utwory takie uznawali za istotny element propagandy wojennej, nie stał się niestety przedmiotem rozważań autora.

Układ pracy ma charakter problemowy. Rezygnacja z chronologicznego ujęcia jest plusem książki, bo pozwoliła Pyłypence na zestawienie i porównanie omówionych utworów, znalezienie ich cech wspólnych, ale także tych, którymi poszczególne dzieła wyróżniają się na tle innych. Pierwszy rozdział, którego konstrukcja stanowi odejście od problemowego układu

---

² Idem, „Panteon” slawetnich zachisnikiv Reczi Pospolitoi (za materialami pol'skich turczikiw XVI–XVII st., [w:] *Woenna istorija Siwerszczini ta Slobożanszczini*, Kiiv 2010, s. 74–77; idem, *Martin Paszkows'kij – zabutij ukraïnc'kij poet i publicist počatku XVII st.*, „Siwerjans'kij litopis” 2008, t. 5, s. 11–18.

³ W. Pyłypenko, *W obliczu wroga. Polska literatura antyturecka od połowy XVI do połowy XVII wieku*, tłum. P. Tańkowski, Oświęcim 2016, s. 16.

⁴ Ibidem, s. 14.

pracy, traktuje o wczesnym okresie twórczości antytureckiej. Choć, wnosząc po tytule rozdziału, autor planował zakończyć rozważania na połowie XVI wieku, to jednak analizie poddano także pochodzące z drugiej połowy XVI wieku utwory Marcina Bielskiego, Stanisława Sarnickiego oraz Bartosza Paprockiego. W rozdziale drugim W. Pyłypenko skupił się na analizie działań pospolitego ruszenia jako jednego z elementów obrony kraju przedstawionego w turcykach. Krótki, bo zaledwie pięciostronicowy rozdział kończy nietrudna do przewidzenia konkluzja: autorzy tyrcyków uważali, że pospolite ruszenie nie było w stanie zagwarantować bezpieczeństwa na południowo-wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej. Rozdział trzeci został poświęcony zagadnieniu kolonizacji Ukrainy i reform wojskowych jako metodom obrony terytorium państwa polsko-litewskiego przed wrogiem. Autor za moment utraty zainteresowania na większą skalę przez publicystów tematem kolonizacji uznaje zawarcie przez Rzeczpospolitą i Turcję traktatu pokojowego w 1621 roku. W rozdziale czwartym omówiono problem bezpieczeństwa ze strony Turków i Tatarów jako jeden z elementów agitacji politycznej prowadzonej przez stronnictwa kandydatów do korony Rzeczypospolitej w czasie bezkrólewia. Analiza wydaje się jednak nieco powierzchowna, przede wszystkim dlatego, że pominięto zupełnie bezkrólewia w lat 1632 i 1648, które, wnosząc po tytule książki, również winny zostać pod interesującym autora kątem przebadane⁵. Rozdział piąty zawiera analizę planów ligi antytureckiej, której członkami miałyby być chrześcijańskie państwa europejskie, zawartą w publicystyce okresu interesującego autora. Zbadanie wybranych tekstów pozwoliło W. Pyłypence dojść do wniosku, że idea chrześcijańskiej koalicji przeciwko Turcji była w literaturze bardzo popularna. Ponadto antyturecka publicystyka stanowi świadectwo rozwoju wiedzy geograficznej w XVII wieku oraz rozszerzenia wiadomości na

---

⁵ W 1648 r. problem turecki pojawił się w publicystyce. W *Punktach do zważenia sub interregno 1648* anonimowy autor radzi szlachcie w związku z kozackim powstaniem zbadać kwestię wojny z Turcją planowanej na dworze Władysława IV. Jednocześnie postuluje, jak najpilniej wysłać poselstwo do cesarza tureckiego, które miało potępić pomoc udzieloną Bohdanowi Chmielnickiemu przez Tatarów, *Punkty do zważenia sub interregno 1648*, [w:] *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668*, t. I: *1648–1660*, zebrała i opracowała S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 1989, s. 4–5.

temat Wschodu⁶. Rozdział szósty poświęcony został analizie postrzegania Turków i Tatarów w utworach publicystycznych. W omówionych utworach informacje na temat wschodnich sąsiadów były stereotypowe, oparte na obrazach – symbolach. Niemniej autor zauważył, że stosunek pisarzy do Tatarów był zdecydowanie pogardliwy i niechętny, podczas gdy opis Turków nacechowany był zazwyczaj pewną powagą i obawą. W siódmym rozdziale W. Pyłypenko omówił funkcjonujące w publicystyce koncepcje ułożenia relacji z Kozaczyzną. Publicyści, zdając sobie sprawę z dużej wartości bojowej Kozaków, postulowali wykorzystać ich do skutecznej obrony kresów przed najazdami Tatarów. W rozdziale ósmym autor analizuje pomysły utworzenia szkoły rycerskiej na ziemiach ukraińskich. W. Pyłypenko rozróżnia dwa warianty funkcjonowania zagadnienia szkoły rycerskiej w publicystyce: jako symbol, topos literacki, oraz jako realny twór z określoną strukturą. Drugą koncepcję autor wiąże z wpływem, jaki na publicystów miała tradycja ateńskiej efebii.

W zakończeniu W. Pyłypenko słusznie zauważył, że teksty antytureckie były zarówno reakcją na bieżącą sytuację geopolityczną, jak i były punktem wyjścia do refleksji nad aktualnymi problemami Rzeczypospolitej. Autor zwrócił także uwagę na fakt braku doświadczenia wojskowego wśród autorów poruszających kwestię przygotowywania państwa i armii do wojny, pojawiające się w literaturze odczucie ogólnego upadku moralności w szlacheckim społeczeństwie, związaną z tym gloryfikację przeszłości oraz uformowanie się panteonu bohaterów walczących z Turkami i Tatarami.

Plusem książki W. Pyłypenki jest z pewnością zagadnieniowy układ treści, o czym już wspomniałam. Lektura poszczególnych rozdziałów pozwala dojść do wniosku, że polscy publicyści zawarli w swoich utworach szereg interesujących pomysłów dotyczących nie tylko rozwiązania problemu zagrożenia tureckiego i tatarskiego, ale również spraw wojskowości, administracji czy wychowania. Świadczy to niewątpliwie o ich obywatelskiej postawie i trosce o losy państwa. Analizując antytureckie, zachęcające do podjęcia akcji zbrojnej utwory, W. Pyłypenko nie stracił z oczu również głosów rozsądku. Przykładem na to jest analiza *Deliberacyi o społku y związku Korony Polskiej z pany chrześcijańskimi przeciwko Turkowi*, w której autor

---

⁶ W. Pyłypenko, *W obliczu wroga...*, s. 122.

utworu doszedł do wniosku, że nie istnieje realna możliwość powstania i skutecznego działania koalicji antytureckiej w Europie⁷.

Praca W. Pyłypenki niewolna jest jednak także od minusów. Swoje rozważania autor oparł w przeważającej większości na utworach wydanych drukiem, sporadycznie zaledwie sięgając do rękopisów. Źródeł rękopiśmiennych jest w pracy tak mało, że w bibliografii nie wyodrębniono ich nawet w osobny podpunkt, umieszczając razem z drukowanymi. Jak słusznie zauważył tłumacz, w bibliografii książki brak wielu istotnych dla tematu opracowań monograficznych. P. Tańkowski starał się w jakiejś mierze uzupełnić te braki, jednak pod tym względem książce W. Pyłypenki nadal dużo brakuje do doskonałości czy chociażby przeciętnego poziomu ukazujących się obecnie w Polsce monografii. Z ważniejszych opracowań nie uwzględniono chociażby prac Mirosława Łukomskiego, Andrzeja Dziubińskiego, Dariusza Kołodziejczyka, Bogdana Kopańskiego czy Urszuli Augustyniak⁸. Wspomniane przez tłumacza na wstępie książki pewne uogólnienia czy nawet brak wiedzy autora w pewnych dziedzinach (np. zagadnieniach polskiego parlamentaryzmu) budzą oczywiście spore zastrzeżenia, ale nie rzutują na zasadniczy temat pracy i podjętą w niej analizę.

Słabym punktem omawianej pozycji jest to, że autor nie zadał sobie trudu zbadania żywotności omówionych w utworach literackich pomysłów w politycznej praktyce przez analizę instrukcji sejmikowych, instrukcji królewskich na sejmy, listów deliberacyjnych i odpowiedzi na nie, dzienników sejmowych oraz konstytucji sejmowych. Jednocześnie nie podejmując się tego badawczego wyzwania, W. Pyłypenko doszedł do wniosku,

⁷ Ibidem, s. 103–104.

⁸ M. Łukomski, *Kwestia turecka jako czynnik polityki wewnętrznej Rzeczypospolitej w latach 1587–1606*, Zabrze 2011; A. Dziubiński, *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku*, Wrocław 1997; D. Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th century). An Annotated Edition of 'Abdames and Other Documents*, Leiden (Brill) 2000; idem, *Obraz sultana tureckiego w publicystyce staropolskiej*, [w:] *Staropolski ogląd świata: Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją*, t. 1: *Przestrzeń kontaktów*, red. F. Wolański i F. Kołodziej, Toruń 2009, s. 7–15; B. Kopański, *Kwestia turecka na sejmach polskich i w pismach ulotnych XVI wieku*, „Przegląd Orientalistyczny” 1997, nr 101, s. 37–41; U. Augustyniak, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa 1981.

że „powszechna obecność aktywnej propagandy antytureckiej w środowisku szlacheckim świadczyła o rosnącej popularności idei wojny z Turkami w Rzeczypospolitej końca XVI i pierwszej połowy XVII wieku”⁹. Wniosek taki, w kontekście braku sugerowanej wyżej analizy porównawczej źródeł, jest nie tylko niepopartym dowodami ogólnikiem, ale także może okazać się kompletnie nietrafiony. Obecność utworów o treści propagandowej (a więc pisanych w określonym politycznym celu i dość często na czyjeś zamówienie) nie musiała jeszcze świadczyć o wzrastającej popularności idei wojny z Turcją. Dowody na to, że może być wręcz odwrotnie, przedstawił w odniesieniu do wojny z Moskwą Jarema Maciszewski. Mimo trwającej od dwóch lat politycznej agitacji, przejawiającej się między innymi powstaniem dużej liczby utworów zachęcających do wojny ze wschodnim sąsiadem, nastawienie szlachty w 1609 roku do interwencji w Moskwie nadal było niechętnie, a głosy przeciwko wojnie – nader liczne¹⁰. Wniosek Maciszewskiego poparty został analizą nie tylko utworów publicystycznych, ale także odwołaniem do akt sejmikowych, instrukcji poselskich czy dzienników sejmowych. Konkluzja jest jednoznaczna: obecność antymoskiewskiej propagandy w środowisku szlacheckim wcale nie przełożyła się na wzrost popularności pomysłu wojny z Moskwą.

Oprócz wymienionych minusów warsztatowych praca W. Pyłypenko zawiera również szereg drobnych usterek, które umknęły uwadze autora, tłumacza i redaktora. Reinhold Heidenstein był sekretarzem w kancelarii królewskiej Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy¹¹, nie zaś Zygmunta Augusta (s. 139). W tytule książki Jana Rzońcy, na którą autor powołuje się na stronie 25 (przypis 17) zamiast 1587 roku winien być rok 1597 (błąd ten został powtórzony w bibliografii). Część dzieł, które W. Pyłypenko (lub tłumacz) umieścili w przypisach, nie została do bibliografii przeniesiona.

⁹ W. Pyłypenko, *W obliczu wroga...*, s. 161.

¹⁰ J. Maciszewski, *Polska a Moskwa 1603–1618. Opinie i stanowiska szlachty polskiej*, Warszawa 1968, s. 156–165.

¹¹ B. Kocowski, *Heidenstein Reinhold*, „Polski Słownik Biograficzny” 1960–1961, t. 9, s. 342–344; W. Spasowicz, *Przedmowa*, [w:] R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Księga XII*, przeł. M. Gliszczyński, oprac. i wyd. J. Byliński i W. Kaczorowski, Opole 2015, s. 9–19.

Podsumowując, książka W. Pyłypenki zawiera cenny spis utworów antytureckich okresu od połowy XVI do połowy XVII wieku w problematycznym ujęciu. To główna wartość omawianej publikacji, co w ostatecznym rozrachunku przesądza o zasadności pojawienia się jej na polskim rynku wydawniczym.

Agnieszka Pawłowska-Kubik (Toruń)

Jacek Kowalkowski, *Wybiccy herbu Rogala od XVI do XX wieku. Studium genealogiczno-majątkowe*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, ISBN: 978-83-7181-906-3, ss. 455

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2016.023>

Jacek Kowalkowski jest od 2000 roku doktorem nauk humanistycznych z zakresu historii. Zainteresowania tego autora koncentrują się wokół twórczości Jana Karola Dachnowskiego, barokowego poety, oraz na funkcjonowaniu szlachty i magnaterii Prus Królewskich. Od samego początku swojej pracy naukowej zajmuje się genealogią¹. Razem z Wiesławem Nowosadem jest współwydawcą siedemnastowiecznych testamentów szlachty z prowincji pruskiej². Należy nadmienić, że wraz z tym samym badaczem planują opublikować podobną edycję źródłową dokumentów z XVIII wieku.

---

¹ Zob. m.in. J. Kowalkowski, *Badania genealogiczne Wojciecha Kętrzyńskiego (1838–1918)*, Poznań 2002.

² *Testamenty szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, wyd. i oprac. J. Kowalkowski i W. Nowosad, Warszawa 2013.